CONTRIBUȚII ALE ŞCOLII ARDELENE LA CONCEPTUALIZAREA TIPURILOR DE DISCURS – DISCURSUL POLEMIC

Lector univ. dr. Ana ENE

Universitatea „Transilvania", Braşov

Abstract

Lucrarea investighează la nivelul funcționării retorice câteva aspecte legate de contribuția hotărâtoare a Şcolii Ardelene la modernizarea culturii române în special prin conceptualizarea, pe coordonate ferme, a tipurilor de discurs şi prin diferențierea stilurilor funcționale, în lipsa cărora nu se poate vorbi de integrarea în circuitul marii culturi (europene şi universale). Partea aplicativă a lucrării se concentrează pe o operă reprezentativă pentru direcția menționată, **Procanonul** lui Petru Maior. Metodologia implicată este cea general retorică, aceasta reclamând concursul mai multor tipuri de analiză din diverse domenii (pragmastilistică, teoria argumentației etc.).

1. Preliminarii – stileme cultural-ideologice în discursul nonliterar

Impresionanta bibliografie privitoare la Şcoala Ardeleană îi investighează contribuția culturală din varii perspective şi cu indubitabil folos pentru limpezirea coordonatelor pe care s-a aşezat şi dezvoltat cultura română modernă. Convinsă de importanța înțelegerii fenomenului Şcoala Ardeleană – căci este un fenomen şi nu o simplă grupare intelectuală cu acțiune limitată, consemnabilă istoriografic – am evidențiat această moştenire culturală dintr-o perspectivă nouă, anume la nivelul funcționării retorice a discursului: pe larg – în *Şcoala Ardeleană şi tipurile ei de discurs – o perspectivă comparatistă*[1] şi pe scurt, prin câteva aspecte – în cele ce urmează.

Analiza corpusului de texte nonliterare[2] produse de Şcoala Ardeleană, realizată detaliat în volumul menționat, a decelat câteva stileme cultural-ideologice de forță, parte din ele înfățişate şi mai jos, evident, în varianta mult restrânsă a unei analize generale, aplicată pe un singur text (dată fiind natura lucrării de față), text pe care l-am considerat reprezentativ pentru tipul de discurs anunțat în titlu – discursul polemic – şi, totodată, pentru conceptualizarea tipurilor de discurs.

2. Discursul polemic

Rațiunea selectării categoriei discursului polemic este uşor previzibilă: în foarte multe discursuri ale Şcolii Ardelene se poate depista şi o coordonată retorică ce ține de *tipul discursiv polemic*. Evident, de la autor la autor, în funcție de împrejurări, *stilul* polemic diferă,

[1] Op. cit.

[2] Evident, în accepția modernă a cuplului terminologic *literar/nonliterar*, nu în aceea dată termenului *literatură* în epoca în discuție.

BDD-A23618 © 2009 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

dar este detectabil. Şi este normal să fie aşa într-un context marcat ideologic. Polemicile cărturarilor Şcolii Ardelene cu diverşi autori ai vremii, istorici în primul rând – fie aserviţi Curţii imperiale, fie apărând interesele „naţiunilor politice", fie, mult mai rar, apărându-şi convingerile izvorâte din autentica cercetare ştiinţifică[1] – nu puteau să fie purtate pe un ton prea elegant. Lipsa luării de poziţie nici ea nu putea fi luată în calcul, căci situaţia politică a românilor nu o permitea. Scrierile corifeilor ardeleni, că sunt sau nu declarat polemice (tip *Animadversiones*), oferă o paletă largă de procedee ale desfăşurării nervului polemic. Petru Maior se detaşează ca autor familiarizat cu artificiile genului, lăsându-i în urmă pe S. Micu şi Gh. Şincai, la fel de indignaţi de „intervenţiile" îndeosebi la scrierile lor istorice şi filologice, dar cu un condei mai puţin ascuţit în răspunsuri. Un redutabil polemist este şi I. Budai-Deleanu, „cel mai autorizat învăţat român, prin vasta sa cultură şi geniul înnăscut şi prin ataşamentul faţă de cauzele legitime, adversar al regimurilor despotice"[2]. B.-D. este însă mai puţin activ în această zonă discursivă din punct de vedere cantitativ, mai ales că scrierile sale au fost în mare parte publicate târziu. Pe Maior, spirit înrudit cu marele său prieten Budai-Deleanu, se poate spune că l-a ajutat mult şi natura, portretul realizat de D. Popovici fiind just: spirit critic, ironic până la batjocura fără milă, inteligenţă foarte fină. Aş adăuga o diplomaţie vădită în ştiinţa de a cultiva anumite relaţii şi de a folosi oportunităţile, aspect care se poate observa, de pildă, în măiestria cu care dă frâu invectivei sau o domoleşte. Am ales aşadar aici, ca fiind reprezentativ, un text de tinereţe al lui Petru Maior, *Procanonul*.

Petru Maior, se impune ca una din figurile reprezentative ale Şcolii Ardelene prin multitudinea şi importanţa preocupărilor sale, căci „integrată total generaţiei *Supplex*-ului, care rezumă în însuşi spiritul său enciclopedismul veacului luminilor, dar în mai mare măsură vremea unei îndârjite lupte naţionale, *personalitatea lui Petru Maior ia forma interioară a acestei generaţii, opera sa fiind expresia pe cît de tipică, pe atât de originală a modului specific de manifestare umană, ideologică şi estetică a luminismului transilvănean*"[3] (subl. n). Spre deosebire de Gh. Şincai şi I. B.-Deleanu, Maior a reuşit, în ciuda condiţiilor vitrege ale epocii, să-şi finalizeze strădaniile prin tipărirea aproape integrală a scrierilor sale, ceea ce a avut, desigur, un impact imediat în conştiinţa publică românească şi nu numai. Cum toate lucrările corifeilor Şcolii Ardelene, indiferent de natura lor (filologică, istorică, juridică, teologică etc.), vizau nu doar efecte de durată, ci mai ales scopuri imediate (emanciparea naţională şi, implicit, recunoaşterea drepturilor românilor din Transilvania de către curtea imperială de la Viena), publicarea şi difuzarea cât mai largă a acestor lucrări era imperioasă

[1] Vezi cazul lui Engel care nu împărtăşea ideile istoricilor ardeleni, dar nici pe acelea exclusiviste ale defăimătorilor neamului românesc, precum Sulzer sau Eder.
[2] F. Fugariu, *Şcoala Ardeleană*, op. cit., vol. I, p. 154.
[3] Maria Protase, în *Prefaţă* la *Petru Maior. Scrieri*, op. cit., p. V.

BDD-A23618 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

pentru circulaţia ideilor-teze ale luminismului transilvănean. Dacă operele unei personalităţi proeminente ca Dimitrie Cantemir circulau în cercuri intelectuale restrânse, altele fiind condiţiile şi motivaţiile elaborării acestora, cărturarii transilvăneni nu-şi puteau permite acest lucru.

3. *Procanonul* – geneză şi reprezentativitate

În vasta sa operă, Petru Maior exploatează neobosit *valenţele cinetice*[1] ale aceloraşi teze. *Procanonul*, scriere de tinereţe (1783), nu a avut un impact imediat în epocă, nu se înscrie alături de celelalte[2], căci soarta ei a fost asemănătoare cu cea a *Ţiganiadei* lui I. B.-Deleanu[3]. Deşi subiectul *Procanonului* este *teologic*, substratul *politic* este evident. Modul cum se conturează acest substrat constituie un nou motiv pentru care textul este relevant pentru analiza de faţă. Discursul supraordonator este *polemic*, deşi se pot detecta şi mărci ale altor tipuri (juridico-teologic, politic, de popularizare, etico-pedagogic). Acest text este reprezentativ pentru întreaga operă viitoare, publicată în timpul vieţii sau postum. Într-o mai mare sau mai mică măsură, se regăsesc în toate celelalte texte ale sale: *tonul polemic* [4] (atenuat în funcţie de scopul urmărit şi de destinaţia lucrării), *intransigenţa şi consecvenţa ideilor*, întotdeauna dublate de o *argumentaţie adecvată*, *raportarea critică şi spiritul analitic*[5] şi, nu în ultimul rând, o anume *artă a limbajului* (care, fără a ajunge la măiestria expresivităţii lui I. Budai-Deleanu, este incontestabilă şi permanent în slujba persuasiunii).

Şi, în aceeaşi idee a *reprezentativităţii*, se poate vedea în personalitatea lui Petru Maior un „avatar" al unei alte mari personalităţi − episcopul Ioan Inochentie Micu. Exilatul vlădică al românilor din Transilvania a fost un reper de luptă politică deschisă pentru toţi marii intelectuali ai Şcolii Ardelene, însă Maior este singurul ce pare a repeta, evident, în linii generale, traiectoria celui care, „deşi format în cultura iezuită, nu va fi o unealtă a acestei

[1] Maria Protase, în *Petru Maior*, op. cit., p. 183.

[2] *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812), de exemplu, a intrat imediat în atenţia cercurilor ştiinţifice europene, stârnind un real interes. Reputatul slavist slovac Jernej Bartolomei Kopitar, cenzor al cărţilor greceşti, slavoneşti şi româneşti care apăreau la Viena, onorează *Istoria...* cu o recenzie (1813), recenzie ce a generat răspunsul polemic al lui Petru Maior.

[3] *Procanonul* a văzut lumina tiparului târziu, după moartea autorului (14 februarie 1821), de-abia în 1894, prin grija lui C. Erbiceanu (în *Biserica Ortodoxă Română*, tom. XVIII, extras în acelaşi an şi în volum, cu titlul *PROCANONUL lui PETRU MAIOR. După manuscriptul autograf existent în Academia Română. Transcris şi publicat de C. Erbiceanu, profesor. Bucureşti. Tipografia „Cărţilor Bisericeşti"...*), care însoţeşte ediţia cu o „*Introducere* în *Procanonul* eruditului teolog şi mare român Petru Maior, operă necunoscută până acum, şi pe care o publicăm spre onoarea neamului şi neuitarea renumelui autorului".

[4] *Istoria pentru începutul românilor...* este din nou prilej de ilustrare, dar şi *Istoria besericei românilor...* (1813), *Protopopadichia...* (scrisă în 1795, publicată parţial postum între 1865 şi 1866; mari părţi din lucrare au fost inserate însă în *Istoria besericei...*), întreaga omiletică şi, să nu uităm, texte declarat polemice, cum ar fi *Răspunsul la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior autorului Istoriei ceii pentru începutul românilor în Dachia* (1814, textul apare anonim, dar aparţine cu siguranţă lui Petru Maior şi este primul răspuns polemic dat lui J. B. Kopitar, v. şi M. Protase, op. cit., p. 373).

[5] Calităţi vădite mai ales în lucrările de istoriografie; Petru Maior este, poate, primul istoriograf care nu scapă nici un moment din vederea de ansamblu prezentul, nu doar prin simple lamentaţii ca la un Miron Costin care nota, oarecum subiectiv, vicisitudinile contemporaneităţii ce aşezau oamenii „sub vremi".

BDD-A23618 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

Companii”[1], ci, dimpotrivă, va duce „o luptă îndelungată, cu o înverşunare asemănătoare aceleia a janseniştilor contemporani din însuşi sânul catolicismului”[2], pentru drepturile legitime ale neamului românesc din Transilvania.

Lecturilor din luminiştii italieni[3] şi din enciclopediştii francezi, care au alimentat şi motivat fronda antipapală a tânărului Maior, înverşunat critic al ipocriziei înalților prelați, li se adaugă altele (Claude Fleury, reprezentant al istoriografiei savante franceze care anunțase raționalismul secolului al XVIII-lea, sau operele lui J. Chr. Wolff, exponentul respectat în întreaga Europă al filozofiei Aufklärung-ului ş.a.). Audierea cursurilor unor profesori de talia lui K. A. M. Martini (drept natural), Van der Haydn (dreptul universal „al ginților”), Pehem (dreptul canonic), Joseph von Sonnenfels (titularul cursului de „ştiințe politice” şi de „ştiința statului” de la Facultatea de filozofie a Universității din Viena), ca şi influența benefică a lui Samuil Micu[4], cel care i-a înlesnit intrarea în cercurile intelectuale vieneze şi accesul în bibliotecile occidentale, completează matricea intelectuală a autorului *Procanonului*.

Întors în țară, în 1880, se va instala la Mănăstirea „Sfânta Treime” din Blaj şi va fi numit profesor la „Scholae altiores”. Că structura sa spirituală se afla în dezacord cu dogma impusă de Roma, dezacord acutizat de experiența popasului la Viena, este un fapt evident. După obținerea acceptului de a fi hirotonisit la Blaj (şi nu la Roma), încearcă sistematic să amâne primirea ordurilor sacre: ipodiaconatul, diaconatul şi preoția. Petru Maior trece printr-o perioadă de intense frământări, expresie a luptei dintre calculele legate de sensul şi însemnătatea Unirii de la 1700, văzută ca rampă a rezolvării intereselor naționale, şi tentația de a părăsi nu numai călugăria, ci chiar clerul. Apogeul l-a constituit, desigur, neputința şi dezamăgirea profund frustrante pe care le-a resimțit la abdicarea din scaunul episcopal a binefăcătorului său Gr. Maior[5]. Aşadar, 1783, anul scrierii *Procanonului*, este expresia unui moment de criză spirituală ale cărei amprente vor marca întreaga activitate a marelui om şi intelectual care a fost Petru Maior.

3. 1. Retorica ideilor *Procanonului* – tipuri de argumentație

Procanonul ni s-a păstrat în manuscris incomplet[6] – după părerea editorului Erbiceanu, textul ar fi fost complet şi ori s-a pierdut, ori a fost distrus intenționat. Lucrarea rămasă este

[1] Francisc Pall, în op. cit., p. 6.
[2] *Ibidem*
[3] Pietro Gianonne, L. Panzini, Cezare Beccaria, Ludovic Antoniu Muratori ş. a.
[4] Pe atunci, director de studii la Colegiul „Sfânta Barbara”.
[5] Pentru detalii, vezi A. Ene, *Şcoala Ardeleană şi tipurile ei de discurs...*, op. cit., p. 166-167.
[6] Manuscrisul menționat în CMR (Catalogul Manuscriptelor Românești), No. 565, tomul II, numerele 301 –728. Întocmit de Ioan Bianu şi R. Caracaş. Ediția Academiei Române, Bucureşti... 1913: În – 4º – pagini 172, cu numerotație veche, chirilică. Secolul XVIII (1783). Dăruit de D. A. Sturdza, la 3 martie 1893. Mai înainte a fost în posesia lui D. Constantinescu din Bondarici. Scris cu slove chirilice, de mâna lui Petru Maior. Legătură nouă, pe statele căreia e întipărit: „Petru Maior, manuscript. 1783. D. Constantinescu”.

BDD-A23618 © 2009 Editura Universității „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

împărțită pe *titluri*, acestea fiind divizate la rândul lor în *capitole*. Titlul complet al lucrării se constituie într-un *exordiu general* care anunță *topicul* (tema globală a discursului) şi *destinatarul special* (românii, în spiritul evident al „luminării maselor"):

PROCANON, ce cuprinde în sine cele ce sunt de lipsă spre înțălesul cel deplin şi desăvârşit al canonilor şi a toată tocmeala besericească, spre folosul mai cu seamă a românilor, alcătuit şi întocmit de PETRU MAIOR. Anul de la HRISTOS 1783

La acest exordiu general se adaugă alte *exordii*, la fel de concise, titlurile capitolelor: CAP 1 – *De icoana sau cunoştința împărățirii*, CAP 7 – *Să răsipesc cele ce împotriva aceştii învățături aruncă italianii* ş.a.m.d. Această manieră de indicare abruptă a materiei este în consonanță cu *tonul polemic supraordonator*, caracterizat de *adresarea directă*, foarte aproape de *stilul oral, vioi, spontan*, ce nu suferă introduceri prea docte, creând auditoriului *iluzia unui dialog*. Intuiția retorică a autorului este remarcabilă, căci, prin acest stil de atragere a destinatarului în dialog fictiv sau în calitate de „participant" la dezbatere, are cele mai mari şanse de a-şi transfera opinia-teză în conştiința receptorului. Şi acest aspect face din *Procanon* „una din cele mai semnificative scrieri polemice şi militante"[1] ale Şcolii Ardelene. Mai mult decât atât, dialogul fictiv menționat este semn al unui *„contract" didactic* încheiat cu receptorul, formele acestui contract aparținând unei strategii didactice de tip *„molle"*, destinatarul fiind *difuz*[2].

Armătura ideatică a lucrării se circumscrie, grație problematicii abordate, largului context iluminist european al secolului al XVIII-lea, anticlerical prin definiție, însă respiră o profundă originalitate prin soluțiile pe care le oferă. S-a observat deja că acest *tratat despre canoane*, memorabil prin verva şi patosul pledoariei, are ca suport o „țesătură de drept canonic şi natural", în care dreptul canonic se întemeiază pe cel natural şi nu invers, prin interpretarea rațională a tradiției ecleziastice[3]. Însă grila de lectură cea mai adecvată s-a dovedit a fi cea „politică", fapt demonstrat de Lucian Blaga încă din 1966[4], căci, într-adevăr, este greu să se facă abstracție de obiectivele politice aflate în spatele eşafodajului teologic. Formulările teologice, pentru ale căror subtilități Maior dovedeşte reale aptitudini, reprezintă – mai degrabă – un pretext al aspectului ideologic. Tipul de argumentare este şi el menit să susțină aceste afirmații. Demontarea mecanismelor argumentative ale primului capitol (*De icoana sau cunoştința împărățirii*) de sub *Titlu I* (*Despre împărățirea besericii*) scoate la iveală *rigoarea*

[1] M. Protase, în *Petru Maior*, op. cit., p. 79.
[2] Pentru detalii, vezi A. Ene, *Şcoala Ardeleană şi tipurile ei de discurs...*, op. cit., partea I, cap. I, subcap. 3.
[3] D. Popovici, în *La littérature à l'époque des Lumières*, p. 105.
[4] În *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, op. cit.

BDD-A23618 © 2009 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

în argumentaţie, dublată de *fermitatea ideilor şi concizia expunerii*, grija pentru *înlăturarea riscului*[1] *necooperării*[2]:

Precum în toată soţietatea şi obştea cea bine aşăzată şi întocmită, den fire cunoaştem a fi ceva putere de a porunci sau împărăţire, aşa şi besericii creştinilor, a fi dată de Domnul Hs. carele iaste începătoriul aceştii ceată duhovnicească, împărăţire şi putere îndestulată spre povăţuirea turmei lui cei cuvântătoare, pravoslavnici creştini, şi eu a adeveri voiu merge. Însă, ca acest adevăr şi mai deplin să-l înţălegem şi mai cu mare energhie să-l putem arăta, să cuvine mai nainte peste toate să cercăm ce iaste împărăţirea şi câte sunt de lipsă ca oarece putere, cu adevăr să se poată numi împărăţire. În carea răschirare de tălcuitorii legilor firii nu ne vom depărta. Învăţa dară aceştea că împărăţirea iaste o putere de a hotărî lucrurile supuşilor, după volnicie, adecă de a face ca supuşii unele lucrări să le pună, iar altele să le lase şi de a-i îndrepta spre acelaş sfârşit carele, de va fi vremelnic, împărăţirea încă iaste vremelnică sau mirenească, dar de va fi sfârşitul acela duhovnicesc, împărăţirea încă duhovnicească să va chiema. Dintru acestea culeg aceiaşi tălcuitori că cela ce are împărăţire, are: a) putere de a pune legi; b) are împreună şi putere de a pedepsi pre călcătorii de lege; şi acestea doao a fi aşa de lipite de împărăţire, cât lipsind vreuna dintru dânsele, de tot va să piae şi împărăţirea; dar, fiind acestea laolaltă împreunate, întreagă şi stătătoare să înţălege împărăţirea. Dovedirea acestora, adecă cumcă acestea doao puteri din carele să naşte împărăţirea sunt în beserica creştinească, în doao capete ce în şir urmează, o vom cuprinde...[3]

Se intrară abrupt în materia discursului (etapa pregătirii punerii în temă, specifică exordiilor clasice, lipseşte) prin inferarea tezei cu ajutorul unui silogism entimemic[4]:

P < (*precum*) *în toată soţietatea şi obştea cea bine aşăzată şi întocmită, den fire cunoaştem a fi ceva putere de a porunci sau împărăţire* >

P' < românii din Transilvania, *pravoslavnici creştini*, se constituie şi ei într-o comunitate care recunoaşte *a fi ceva putere de a porunci sau împărăţire* >

T [(*aşa şi*) *besericii creştinilor,* (*a fi dată de Domnul Hs. carele iaste începătoriul aceştii ceată duhovnicească*), *împărăţire şi putere îndestulată spre povăţuirea turmei lui cei cuvântătoare, pravoslavnici creştini, şi eu a adeveri voiu merge*] (unde P – premisa majoră, P' – premisa minoră evitată, T – opinia-teză)

Argumentarea este de tip *ad judicium*: ţine de simţul comun să se admită drept condiţie esenţială a viabilităţii oricărei comunităţi recunoaşterea unei puteri, a unui cod de reglementări care să-i facă posibilă existenţa armonioasă. În virtutea condiţiei de libertate dirijată (în sensul respectării libertăţii celuilalt), sintagma *societate anarhică* este un pleonasm. Pentru comunitatea românilor, *pravoslavnici creştini*, este indicată cu fermitate –

[1] Noţiunea de *risc argumentativ* apare la H. W. Johnstone (în: *Philosophy and argument*, 1959; cap. *Some Reflection on Argumentation* din *La théorie de l'argumentation*, 1958; *The Problem of the Self*, 1970; şi art. cit.). *Riscul* este legat de ceea ce numeşte Johnstone *philosophical disagreement*, adică dezacordul sau controversa.

[2] Calităţi ce pot fi regăsite şi în *Supplex* (vezi analiza memoriului în A. Ene, *Şcoala Ardeleană şi tipurile ei de discurs...*, op. cit., p. 130 şi urm.). De altfel, e de bănuit că meritul aspectului retoric rafinat – atât tasologic, cât şi tropologic – al *Supplex*-ului îi revine în mult mai mare măsură lui Maior decât lui Ioan Piuariu-Molnar care a dat, ce este drept, prima *Retorică* în limba română (Buda, 1798), dar aceasta este o traducere nu tocmai bună şi nici nu se constituie în certificatul de retorician, aplicativ vorbind, al medicului oculist Molnar (vezi şi comentariul în acest sens al lui Florea Fugariu, în ediţia critică *Şcoala Ardeleană*, op. cit., p. 325 – *infra*).

[3] În *Şcoala Ardeleană* (antologie critică), op. cit., p. 55 – 56.

[4] Ca şi în cazul exordiului *Supplex*-ului.

BDD-A23618 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

ca unică putere – „legea ortodoxă", cu *începătoriu Domnul Hs.*, pe care Petru Maior o va apăra toată viața. Autorul își pregătește astfel terenul argumentației propriu-zise ce se constituie într-un atac la adresa pretențiilor catolicismului și a presupusei infailibilități a papei. Sigur că, odată recunoscută Unirea din 1700, consfințită prin cele două Diplome leopoldine, românii uniți din Transilvania își vor respecta obligațiile ce le revin, dar în perimetrul unei libertăți confesionale care să le permită perpetuarea tradiției religioase strămoșești. Atacul polemic vizează nu numai imixtiunile Romei în treburile episcopatului român din Transilvania, ci, implicit, și unele dintre deciziile împăratului austriac, cum ar fi decretul din 20 august 1782, prin care se anulau trecerile de la greco-catolicism la ortodoxism. Însă, dintre două rele, Petru Maior se vede nevoit să aleagă autoritatea imperială, mai ales că adera sincer la politica iozefinistă în liniile ei generale, marcată de ideologia „luminilor".

Dacă mai târziu, când avântul tinereții lasă loc unor calcule dictate de context, Petru Maior nu va relua cu aceeași forță ideea răsturnării raportului unilateral impus de curtea vieneză, anume susținerea întoarcerii catolicilor în sânul bisericii adevărate, aceea a Răsăritului, în *Procanon*, această idee reprezintă soluția originală, dar nu și surprinzătoare a problemelor dezbătute[1]. Din nou trebuie subliniată *acurateţea raționamentelor* lui Maior și *adecvarea* lor *la teza* avansată: dacă orice comunitate recunoaște o putere, ea o va respecta cu mai multă sârguință în măsura în care îi cunoaște *temeiurile*, deci trebuie arătat „câte sunt de lipsă ca oarece putere, cu adevăr să se poată numi împărățire". În funcție de scopul urmărit și de finalitatea acestuia, Maior distinge: *împărățirea vremelnică* (*mirenească*), al cărei scop și finalitate este de a asigura fericirea lumească a supușilor, și *împărățirea duhovnicească* (*besericească*), al cărei scop este identic cu al celei dintâi, cu deosebirea că este vorba despre fericirea spirituală, finalitatea ei fiind îndrumarea supușilor către mântuire. Ambele *împărățiri* au: putere „de a pune legi" (legislativă) și putere „de a pedepsi pre călcătorii de lege" (executivă). Lucrarea acestora este necesar să se facă *împreună*. *Opinia-teză* este anunțată în prima frază: *îndreptățirile legislativă și executivă îi sunt recunoscute bisericii creștine și nu celei catolice*. Iar arealul ei de funcționare – viața spirituală – este delimitat precis, în linia luministă a afirmării raționale a spiritului laic. Afirmația este reiterată și argumentată în capitolele următoare (cap. 2-6), cu vigoare nezdruncinată, prin respingerea sistematică a pretențiilor de absolutism religios ale bisericii de la Roma și ale papei. Așa-zisa justificare dogmatică a hegemoniei Vaticanului este ridiculizată susținut până la sfârșit cu mijloace demonstrând remarcabila pregătire în drept canonic a autorului. Tonul polemic capătă pe

[1] Avem în vedere aici condiția specifică a românilor din Transilvania, ca și comunitatea de opinii (cu nuanțările de rigoare) în această direcție a tuturor cărturarilor ardeleni. În lumina acestei *atitudini proortodoxe*, orice concesie făcută catolicismului era înțeleasă ca prejudiciu adus cauzei naționale.

BDD-A23618 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

alocuri accente pamfletare prin denunțarea promiscuității ce caracteriza cercurile înalților prelați catolici (experiența de la Roma era proaspătă), ascunsă în spatele unei dogme care nu era fără fisuri.

Încheind acest nivel de analiză, iată pe scurt alte câteva aspecte ale geniului retoric de care dă dovadă Maior. *Sursele argumentative* ale autorului sunt *infailibile*, având în vedere tema, subiectul, adversarul şi destinatarul special: *Sfânta Scriptură*, tradiția patristică (scrierile Sfinților Părinți ai Bisericii: Sf. Pavel, Ioan Gură de Aur, Sfântul Chyprian, Toma d'Aquino, Vasile cel Mare etc.), canoanele stabilite de conciliile ecumenice ale primelor secole de creştinism şi, în mod deosebit, scrierile Sf. Augustin, la al cărui principiu, *unitatea în diversitate* sau *unitatea în multiplicitate*, aderă cu entuziasm intelectual. Nu pregetă, pe tot parcursul *Procanonului*, a sublinia că misiunea soborului nu este aceea de a decreta noi dogme, ci de a încerca soluționarea problemelor pentru care a fost convocat (de împărați, nu de papă!) cu ajutorul dogmei deja existente[1]. De Sf. Augustin îl leagă şi îl desparte, prin finalitate, în acelaşi timp un acelaşi aspect: ambii apelează la subtilitățile retoricii pentru a-şi susține tezele. Retorica îmbracă din nou la Maior haina de *ancilla theologiae* (aşa cum fusese deja pentru filozofie, înainte de autonomizarea ei ca disciplină în antichitate). Dacă Sf. Augustin caută în retorică un expedient teologic unilateral, de nouă şi nedogmatică justificare a credinței creştine, la Petru Maior, retorica – în complementaritatea ei funcțională, argumentativă şi persuasiv-tropologică – are un rol mai nuanțat. Autorul *Procanonului* exploatează ingenios acest filon cu scopul evident de a demonstra ascendența „legii ortodoxe" asupra dogmei impuse de Vatican. *Refutația*, extinsă pe mai multe capitole, a „argumentului" întemeierii bisericii pe singularitatea, văzută doctrinar, a Sfântului Petru (esența argumentului de care se prevalau catolicii fiind supranumele de *Chifa* – „piatră", în ebraică) este o adevărată bijuterie a discursului polemic, la ale cărei cote înalt expresive puțini contemporani ai lui Maior au ajuns. Doar Budai-Deleanu l-a depăşit în acest sens, bineînțeles abordând nu neapărat aceleaşi teme[2] şi nu din acelaşi unghi.

Se impune un ultim reper al sagacității lui Petru Maior. „În cazul că nu i s-au predat elemente de retorică aristotelică", opinează M. Protase[3], este cu atât mai meritoriu pentru Maior că „a surprins principiul de bază al retoricii şi l-a folosit în demonstrarea punctului său

[1] Noile reglementări dogmatice, stabilite în timp, dincolo de faptul că nu aveau nici un temei teologic, s-au dovedit nu de puține ori de rău augur (vezi activitatea instituției Inchiziției, care făcea ravagii încă, în vremea lui Maior).

[2] Tema dezbătută de Petru Maior apare şi la prietenul său, I. Budai-Deleanu. În *Țiganiada*, B, v. 1795 – 1800, atacul la adresa papei este la fel de violent ca în *Procanon*: „Domnul Romii cu fulgeru-în brâncă,/ Lega şi deslega după voie;/ Şezând pe vârtoasa Chiefii stâncă,/ Să bucura-în sine că pe-al doie/ Frate-a lui, muftea în Vizant alege/ Şi sultanul grecilor dă lege!...".

[3] În *Petru Maior. Scrieri*, op. cit., p. 8, *infra*.

BDD-A23618 © 2009 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

de vedere"[1] în toate lucrările sale. Observația se referă la *repudierea argumentului psihologic*, folosit adesea de catolici, care, „fiind subordonat afectelor şi nu raţiunii, implică eroare"[2]. Pasajul în cauză este acela în care vigilentul Maior sesizează *licența retorică*, prin definiție neconținută în limitele adevărului:

[...] Alăturând [italianii] dară numele lui Petru cu a lui Pavel şi cu a fiilor tunetului, zic aceiaşi că a lui Petru însemnează mai mult. La acestea răspundem că nu tăgăduim cum că Chifa însemnează *piatră* şi să i se fi dat acest nume cu privire la aceaia: «tu eşti Petru şi pre această piatră...». *Dar pentru aceaia să aibă mai mare Petru putere decât ceialalți apostoli nicicum nu lăsăm*, fiindcă luminat am adeverit că atunci când au zis Isus: «tu eşti Petru şi pe această piatră» ş. c., *cu nimic mai mare putere decât a celoralalți apostoli n-au dăruit lui Petru. Apoi, au mai mult e piatră de cît tunetul*? [...][3]– sublinierile noastre.

Aşadar, *intenția encomiastică nu are nici un temei dogmatic şi nici caracter de obligativitate*. De la acest tip de raționamente nu mai este decât un pas până la afirmația-teză că papa are putere limitată şi deci: „Tot episcopul deplin are voe slobodă şi putere întreagă şi, precum nu se cuvine pre el să-l judece altul, aşa şi el pre altul nu poate ca să judece"[4], căci „nime dintră noi, după socotala sa, să face pre sine episcop episcopilor[5] şi ca tiranii, cu frica să silească pre soții săi să asculte de el"[6]. Pasul este făcut prin intermediul a numeroase exemple, deloc uşor de tăgăduit, căci sunt luate din scrieri canonice ale creştinismului (*Faptele Apostolilor*, de exemplu) ori din consemnările, la fel de prestigioase din punct de vedere teologic, de pe marginea soborului de la Nichea. Petru Maior demontează piesă cu piesă angrenajul interpretării tendențioase date tuturor acestor documente de către instituția papalității de-a lungul timpului pentru a-şi motiva intruziunea în treburile statului.

Bibliografia critică bogată, şi pertinentă totodată, despre *Procanon* este semnul considerației de care se bucură această lucrare nu numai din perspectiva istoriei ideilor, dar şi din aceea a modernității şi viabilității unora dintre aceste idei, în pofida secolelor ce le despart de noi, contemporanii. Voi încerca să arăt şi importanța persuasivă a lui ***cum*** se spune, indisolubil legată la P. Maior în spiritul retoricii autentice de ***ce*** se spune.

3. 2. Arta limbajului ca formă persuasivă în *Procanon*

În plin secol al XVIII-lea, prin excelență antiretoric, P. Maior demonstrează că retorica nu este în sine o *ars ornandi* excesivă, şi deci periculoasă şi inutilă, că nu este nicidecum o

---

[1] *Ibidem*
[2] *Ibidem*
[3] Finalul capitolului 12 (*Despre dovada ce trag italianii din mutarea numelui Sfîntului Petru, asupra noastră*), de sub TITLU 1 al *Procanonului*.
[4] În cap. 15 (*Întâia şedere ce e în beserică, nu e rânduită spre aceaia, ca să fie mijlocire de a ținea unirea întră credincioşi*) de sub TITLU 1 al *Procanonului*.
[5] Unul din multele titluri ale papei, semn al vanității şi al calculelor politice, era şi acela de „episcop al episcopilor".
[6] cap. 15, *ibidem*

BDD-A23618 © 2009 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

botanică a figurilor[1], ci o artă şi o tehnică argumentativă absolut necesară în domeniul larg al opinabilului. Aplecarea lui Maior către retorica *techné* nu-şi găseşte un corespondent real în literatura *luminilor*[2] şi nici puţinele cunoştinţe de retorică de care a beneficiat în şcoală[3] nu sunt responsabile de deschiderea în discuţie. Mai degrabă contează ca influenţe în această direcţie lecturile sale din perioada studiilor efectuate la Roma şi mai ales a celor de la Viena (v. supra), din autori ai secolului anterior, precum Pascal cu care îşi va fi găsit certe afinităţi.

Pe de altă parte, Maior nu putea să nu observe că retorica era la ea acasă în Congregaţia de la Roma – e drept, ca *instrument de propagandă făţişă*[4] – şi nu se poate să nu se fi gândit că cea mai bună metodă de combatere este aceea de le folosi principala armă. Acest lucru l-a reuşit fără îndoială în *Procanon*. Şi nu este vorba de efecte, ci de structurarea ca atare a discursului. Eventuala lipsă de pregătire metodică în domeniul retoricii a lui Maior este suplinită cu prisosinţă de *geniul intuitiv*. În *Procanon*, ca şi în celelalte opere de peste un sfert de veac, teoria elocinţei se vede reaşezată în locul pe care îl merită, anume ca element complementar, şi indispensabil, transferării tezelor printr-o judicioasă argumentaţie. Şi nu este acesta motivul din urmă pentru care noi, modernii, care am redescoperit retorica, citim cu satisfacţie intelectuală operele lui Maior.

Arta limbajului din *Procanon* sau din celelalte opere ale lui Maior şi ale Şcolii Ardelene beneficiază de referiri pertinente, dar nu de analize aplicate, cu finalitate demonstrativă, pe structurile discursului retoric. Romul Munteanu, dezbătând problema crizei poeziei lirice în iluminism[5], observă o *retorică a excesului*, influenţă a spiritului baroc şi rococo. D. Popovici[6] surprinde, printre altele, nota critică, militantă a operei lui Maior, dar – pentru că autorul urmăreşte a-l defini pe Petru Maior ca întâiul tribun al Renaşterii Ardelene – pune accentul în consideraţiile sale stilistice numai pe latura subtilităţii polemice. Studiile lui A. Marino, cu tangenţă la Maior, se remarcă şi ele prin trimiteri la arta limbajului[7]. Stilul lui Petru Maior – cel din *Procanon*, dar şi din celelalte opere – este definit în linii generale şi de F. Fugariu, atât în notele destinate *Procanonului*, incluse în antologia critică *Şcoala Ardeleană* (op. cit.), cât şi în nota asupra ediţiei din *Petru Maior. Scrieri* (op. cit.). Astfel, se remarcă „(*adaptarea*) *stilului la gustul cititorilor* cărora li se adresează în special lucrarea" (dar îi reproşează „fraza periodică calchiată după cea latinească", la care nu reuşeşte să renunţe „nici chiar în

[1] Aşa cum o numeşte Paul Ricoeur, în *Metafora vie*, vorbind despre această perioadă de decădere a retoricii.
[2] Vezi detalii în A. Ene, *Şcoala Ardeleană şi tipurile ei de discurs...*, op. cit., p. 177-178.
[3] *Idem*, subcap. *Petru Maior – tipare spirituale modelatoare*.
[4] Vezi şi denumirea colegiului, *De Propaganda Fide*, ca şi acţiunile clericilor-misionari.
[5] În op. cit., p. 410 şi urm.
[6] În monumentala lucrare *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, op. cit.
[7] O prezentare excelentă a exegezei maioreniene, care ne scuteşte de a întocmi aici o listă a bogatei bibliografii, a fost realizată deja de M. Protase (în op. cit. şi în alte articole şi studii).

BDD-A23618 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

cuvântările bisericeşti" – motivaţia probabilă fiind aceea că predicile şi didahiile erau, în mare parte, traduceri şi mai puţin prelucrări sau opere originale) şi *virulenţa polemică* – subl. n. Pentru atingerea celor două aspecte menţionate, se delimitează „variate mijloace începând de la procedee populare până la sofismele manualelor de retorică". În aceeaşi notă se mai indică şi „mijloacele stilistice la care apelează de preferinţă": *silogismul*, *preteriţia*, *digresiunea patetică*, *mimarea stilului bisericesc*, *expresii şi zicale*, „mai puţine însă decât am dori şi ne-am aştepta", notează cu uşoară surprindere F. Fugariu.

Într-adevăr, acestea sunt în esenţă coordonatele stilistice şi ale *Procanonului*. Însă, pe lângă ilustrările din analiza de mai sus şi în virtutea comentariilor care o însoţesc, se pot delimita şi alte coordonate şi, mai ales, se poate reliefa *perfecta adecvare cu armătura ideatică* a acestor procedee care se convertesc astfel în *figuri argumentative*. După silogismul din primul capitol, prin care stabileşte condiţia de existenţă a oricărei societăţi – recunoaşterea unei puteri (*împărăţiri*) – şi limitează puterea duhovnicească la domeniul spiritualului, separând-o net de puterea laică, Petru Maior demonstrează „cumcă acestea doao puteri [legislativă şi executivă] din carele să naşte împărăţirea sînt în beserica creştinească...", recunoaşterea autorităţii bisericii răsăritului, în detrimentul celei din apus, având clare conotaţii politice. Demonstraţia funcţionează şi ca un pretext de denunţare a pretenţiilor instituţiei papale, a imposturii ei dogmatice şi îi permite autorului să lanseze soluţia originală a unirii catolicilor cu biserica ortodoxă, viziune confirmată istoric de autocefalia actuală a bisericii române şi unirea uniţilor cu ortodocşii.

Ideea separării puterilor, a celei bisericeşti de cea laică, este urmărită cu asiduitate în capitolele 2-6, unde se tratează despre dreptul bisericii de a da pedepse şi se subliniază că acest drept aparţine feţelor bisericeşti de rang episcopal, nu exclusiv papei. Prin subordonarea puterii bisericeşti celei laice, Maior se raliază punctului de vedere oficial al Imperiului Austriac din două motive: 1) din convingere sinceră, cum am precizat deja, dictată de adeziunea la marile idei iluministe ale epocii – dezideratul luminist al fericirii prin libertate atingând şi sfera religiei prin reiterarea mai vechii idei a liberului-arbitru; 2) din calcule politice, prin care urmărea micşorarea puterii episcopului unit de la Blaj, Ioan Bob, care se remarca prin transpunerea servilă a poruncilor de la Roma[1]. Astfel, nu lovea direct, căci se declara pe faţă supus al Imperiului (care, de altfel, îl preferase pe Bob în scaunul episcopal – vezi *supra*, paragr. *Tipare...*)[2], dar viza restrângerea influenţei catolice, în scopul înlăturării unor constrângeri, şi totodată nedreptăţi, impuse românilor prin Diploma a doua Leopoldină.

[1] Idei reluate şi dezbătute pe larg în *Istoriei besericei*.
[2] De altfel, la finele capitolului 16, de sub titlul întâi, declară că are de gând, „pentru ştiinţa tuturor românilor", să adauge la sfârşitul cărţii decretele lui Iosif al II-lea.

BDD-A23618 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

Substratul politic este evident. El se realizează la nivelul limbajului prin *sobrietatea şi fermitatea stilului* din părţile care tratează acest subiect. Tonul se schimbă radical când trece la „[răsipirea celor] ce împrotiva aceştii învăţături aruncă italianii" (cap. 7 şi următoarele). Începutul acestei serii de „dovediri" („Italianii vrând şi *prea cu asupra pohtind...*" – subl. n.) aminteşte de un alt început pe un *ton la fel de virulent*, anume de acela al *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, din care redăm spre ilustrare primul pasaj (al *Cuvântului înainte*):

Zburdare aşa nedumerită în mulţi din cei streini scriitori iaste de a vomi cu condeiul asupra românilor, strănepoţilor romanilor celor vechi, orice le şopteşte lor duhul acela, carele mai demult spre aceaia îi întărâta pre varvari, ca pre romani sau ca pre domnii lor să-i urască sau lor ca prea vitejilor biruitori a toată lumea să le pismuiască, cât şi când fără de nici o dovadă iscodesc ceva, sau şi minciuni apriate spun asupra românilor, încă socotesc că lumea toată e detoare să creadă nălucirilor lor, ba, de o bucată de vreme, precum măgariu pre măgariu scarpină[1], aşa unii de la alţii împrumutând defăimările, fără de nici o cercare al adevărului, de iznov la dau la stampă şi *cu cât românii mai adânc tac, nemica răspunzând nedrepţilor defăimători*, cu atâta ei mai vârtos se împulpă pre români a-i micşora şi cu volnicie a-i batjocori.

Sublinierea nu se referă la tonul virulent ilustrat, căci, în această intenţie, ar fi trebuit demarcat tot pasajul, ci la o altă idee ce ţine de spiritul polemic al lui Maior şi, mai presus de acest aspect, de responsabilitatea cărturarilor – convertită în datorie naţională – de a scoate la lumină originea adevărată a poporului căruia îi aparţin. Aceeaşi datorie a luării de poziţie în problemele de importanţă capitală ale naţiunii apare şi în *Procanon*. În virtutea acestei datorii, îi condamnă pe toţi aceia care se află „şi prin părţile noastre, carii învăţând la Roma theologhia, socotesc că numai acelea sunt adevărate, care le-au auzit la Roma, şi doar sângele şi l-ar vărsa pentru monarhia papei". Este cu atât mai reprobabil deci ca, plecat din sânul alor tăi la învăţătură, nu numai să nu te întrebi asupra celor pe care le afli ca tăgăduindu-ţi credinţa strămoşească, ci să mai şi devii adeptul comod al acestor false învăţături. Se poate vorbi aici şi de o *certă valoare etico-pedagogică* a discursului. Această atitudine este înfierată printr-o *amplă obsecraţie*, figură destul de frecventă la Maior, perfect delimitată lingvistic de restul discursului prin exclamative ce-i dau *circularitate*, amintind la un nivel superior de „vaietele" lui Miron Costin. Deşi sinceră, lamentaţia lui Maior este pigmentată de *accente sarcastice*, manifestări ale „demonului" său ironic, subliniate în pasajul citat:

O! de-ar fi apărat Dumnezeu neamul românesc de acest feliu de oameni învăţaţi şi theologi! carii numai *cu autentia, cu tiful şi cu vâlfa ce au în haine*, şi în locul lăcaşului său vreu să învingă pre toţi, de spun ceva de la Roma, *să taci, să înlemneşti, să caşti gura. De arăţi din sfinţii părinţi, din soboare şi din istoria cea vechie a besericii, asupra poveştilor lor, îndată eşti shismatic şi mai rău decât ereticii*. Trăbue înaintea acestora toţi *să*

[1] „Nu este un proverb românesc, ci traducerea proverbului latinesc: *Asinus asinum fricat*, cu aplicare particulară la istoricii saşi Eder şi Sulzer şi la istoricul german Engel" – specifică F. Fugariu în subsol (în *Şcoala Ardeleană*, op. cit., p. 864).

BDD-A23618 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

plece capetele, să-i chiemi rabi, domnule, măria ta, şi alte titule ce se împrotivesc cinului călugăresc. Şi în acestea lucrând li se pare că atunci ţin mai tare canoanele besericeşti şi aduc slujbă lui Dumnezeu. O, vremi! o, obiceaiuri! (cap. 16, de sub primul titlu).

În afara *enumerărilor* şi a *climaxului* „să taci, să...", *realizări expresive ale sarcasmului*, am mai subliniat fraza în care Maior nu pierde prilejul să-şi reliefeze sursele argumentative. Se vădeşte aici o *stratagemă discursivă* ce vizează două obiective: 1) evidenţierea acestor surse ca *unice repere autentice în dezbatere* şi 2) profitând de funcţia sensibilizatoare de ansamblu a acestui intermezzo argumentativ, se actualizează în conştiinţa receptorului *prestigiul izvoarelor invocate*, tactică prin care se justifică raţionamentele de tip *ad verecundiam*. Acest fel de *digresiune patetică*, cum o numeşte F. Fugariu (vezi *supra*), ţine de *valenţa etico-pedagogică a discursului*, perfecta adecvare la tipul de destinatar relevându-se tocmai în *stilul direct*, *simplu*, *marcat afectiv*, *cu efecte sensibilizatoare*.

Un alt mijloc al atingerii acestui efect este folosirea *comunicaţiei*, figură retorică a simulării consultării receptorului pe care, nu de puţine ori, îl face copărtaş în felul acesta la opiniile sale: „Mai pre urmă, bine să-ţi însemnezi şi aflând în minte să-ţi înrădăcinezi..." (cap. 15, Titlul I), „Dar niciodinioară, în beserica lui Dumnezeu nu s-au întâmplat aceasta, nu s-au ţinut, nu s-au crezut. Cearcă în toate sutele, începând de la apostoli, că de tot almintrelea vei afla..." (cap. 15, Titlul I), „Această price întră papa Stefan şi Chyprian, de voeşti a o şti desăvârşit, o vei afla pe larg în istoria lui Fleury frâncul, carea..." (id., ibid.), „Întru acest chip trăbue să se înţeleagă cuvintele sfântului Chyprian [...]. Au socoteşti că, de-ar fi crezut Sfântul Chyprian că..." (cap. 16, Titlul I) ş.a.

Stilul ironic, amprenta discursului polemic maiorenian, are multiple faţete. *Enumerarea*, menţionată deja, este una din ele:

> Acestea [puterea], ziseiu, vrând italianii, [...], den toate laturile, unghiurile şi crăpeturile pământului se nevoiesc a cerca dovediri. Dar, *cea mai mare proptea* au aflat întru aceasta, că papa iaste următoriu scaonului Sfântului Petru." (cap. 7, Titlul I; am subliniat aici şi expresivul *proptea*, cu acelaşi efect ca şi enumerarea exemplificată).

Sau o alta, care apare într-un pasaj aşa de savuros prin răspunsul retoric dat la problema „nesmântniciei" papei, încât trebuie citat *in extenso*:

> Adevărat, de-ar fi papa nesmântnic, la ce ne mai rumpem capetele cu atâtea învăţături, la ce ne cheltuim bogăţiele pentru cumpăratul cărţilor şi cu primejdia vieţei a ne slobozi pe mare? Spre căştigarea ştiinţei, destul ar fi să scrii la Roma, ca de acolo, prin o epistolie, prin o bulă să-ţi vie toată ştiinţa dogmaticească. Nice nu era de lipsă să trapede atâţa sfinţi părinţi, atâţa bătrâni şi neputincioşi, carii orbi, carii şchiopi, să se adune la soborul de la Nicheia şi la celelalte şi să-şi părăsească besericile şi oile sale, destul era să aducă graiul papei. (cap. 4, Titlul II) ş.a.

Expresiile populare dau şi ele o coloratură aparte discursului. Ele au adesea *funcţie ridiculizatoare*: „*Bag samă*, [...], şi au fost în apus la nimica toată theologhia", „Apoi, nu ştiu

BDD-A23618 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

cum din fire oarecum să trag oamenii să păzească şi să apere şi să le mărească cele ce socotesc că sunt ale sale, adecă fieştecarele *trage foc la oala sa*" (id. ibid.) etc.

Cu efect aproape paralizant pentru adversar este folosit adesea un *lanţ de figuri retorice* prin care se susţin, de obicei, argumentele de tip *ad verecundiam* şi *ad hominem*, nu şi în cazul argumentului *ad judicium* (argumente de tip *ad ignorantiam* nu apar în acest text, iar în celelalte doar accidental, căci Petru Maior este greu de imaginat în postura de om lipsit de argumente). Lanţul la care ne referim este format dintr-o *prolepsă*[1] sau o *preteriţie*[2] urmată de o *subiecţie*[3], dublată facultativ de o *conciliaţie*[4] şi se încheie invariabil cu o *anereză*[5]. Iată un astfel de lanţ pentru susţinerea argumentului *ad hominem*[6], combaterea directă din finalul lanţului pregătind argumentul de tip *ad verecundiam*[7]:

De voiu răspunde la aceasta a voastră întrebare, o italianilor!: nu ştiu, că n-am fost sfetnicul lui Dumnezeu, nici Sfinţia Sa nu ne-au descoperit pentru ce lui Petru i-au mutat numele, ce-mi veţi zice? Îmi veţi zice doară că nu sunt filozof? Că nu sunt theolog? Că sunt un neştiutoriu? Dar dacă sunteţi voi filozofi, sunteţi theologi şi mult ştiutori, spuneţi-mi şi voi, pentru ce Dumnezeu n-au zidit mai de mult lumea de cât au zidit-o? Adevărat, de v-aşi pune întrebarea aceasta, aşi fi vrednic de râs, căci cugetul lui Dumnezeu nu-l poate şti nime, de nu-l va descoperi însuşi Sfinţia Sa. Pentru că grăiaşte Sfântul Pavel, *Cătră Rîmleni*, cap. 11, stih. 3 – 4: „Cine au cunoscut gândul Domnului, sau cine sfetnic lui s-au făcut?", Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia a treia...* (cap.12, Titlul I).

Cum pasajul se referă la *punerea numelor*, trebuie remarcată fineţea interpretării acestei probleme teologice de către P. Maior. El arată că afirmaţia lui Ioan Gură de Aur, „punerea numelor iaste dovedirea stăpânirei" (din omilia citată în sprijin), trebuie înţeleasă ca dovadă a stăpânirii lumii spirituale de către Hristos şi nu de către Petru, pentru că, logic, atributul stăpânirii revine celui care numeşte, nu celui care este numit.

În acelaşi capitol se foloseşte *întrebarea directă la pers. a II-a, sg.*, adunându-i parcă pe toţi adversarii într-un singur individ cu care se războieşte, *formă de minimalizare* a preopinentului:

Dar ce vrei să tragi de aici? Că are putere osebită şi mai mare decât ceialalţi apostoli? Vei trage, adevărat, dar cumcă bine ai tras şi n-ai greşit împotriva dialecticii, niciodinioară nu ne vei face să credem". Fermitatea respingerii are şi ea *funcţia paralizantă* amintită mai sus. Astfel de figuri înlănţuite sau refutaţii directe se încheie, de regulă, cu *explozii sarcastice*: „Apoi, au mai mult e „piatră" de cât „tunetul"? [...] Au mai mult înseamnează Petru de cât Pavel, de cât „vasul alegerii"? (id. ibid.).

[1] Formă retorică de *anticipare*, de prevenire a unei obiecţii a adversarului.
[2] Simularea trecerii sub tăcere a unor lucruri care sunt menţionate totuşi atât cât trebuie.
[3] Întrebare care conţine şi răspunsul.
[4] Utilizarea unui argument „ostil" propriei teze, uneori, şi folosirea unui fals blam adus propriei persoane după care urmează lovitura argumentativă.
[5] Combaterea directă a adversarului
[6] Încolţirea adversarului cu ajutorul propriei teze şi somarea lui să şi-o argumenteze mai temeinic.
[7] Apelul la autorităţile în materie, refuzul acceptării opiniilor acestora de către adversari atrăgând blamul asupra lor.

BDD-A23618 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

Acumularea este şi ea o formă de argumentaţie. Apare, de obicei, când contestă limitarea izvoarelor folosite de adversar sau utilizarea lor tendenţioasă, cum se întâmplă, de exemplu, în argumentul folosit de *italiani* pentru justificarea *titulei* de *episcop al episcopilor*, ca unul din multele atribuite papei. Maior nu pierde ocazia de a sancţiona scoaterea din context a afirmaţiei lui Tertulian (*Despre ruşinare*), invocată ca argument de adversar, şi, totodată, să se folosească de acest prilej pentru alte aprecieri sarcastice: „[...] Tertulian *în ciufşag* dă acestea titule papei şi-l batjocoreşte când îl chiamă *episcopul episcopilor*" (cap. 20, Titlul I; prima subliniere ne aparţine). Şi aceasta, după ce făcuse precizarea, de asemenea argumentată, că „multe titule au dat părinţii papei, au pentru *ca să nu facă gâlceavă pentru nemica*, [...], au *unuia papă numa* da ceva titulă mare, *pentru vreo faptă* a lui vestită *carea nu se poate trage la toţi*..." (cap. 19, Titlul I; subl. n.).

Acumularea este realizată de multe ori sub forma *conglobaţiei*[1], prin care se răspunde sistematic la eventualele contraargumente – ca în cap. 15, Titlul I, unde narează trei episoade din istoria bisericii: „marea price din vremea apostolilor pentru tăiarea împrejur şi pentru legea lui Moisi" (rezolvată de sobor şi nu de Petru), „gâlceava pentru zioa Paştilor" (rezolvată de abia de soborul de la Nicheia şi nu de papă) şi „botezul ereticilor" (problemă rezolvată tot de sobor, nicidecum de papă). Pentru a întări ideea urmărită, Maior se foloseşte de *expletiţie*: „*Nici nu*-mi zică unii dintră latini..." (id., ibid.; subl. n.).

Acelaşi *stil de pledoarie*, căci parcă îl vedem pe Maior la bară, aduce în prim plan şi *diereza oratorică*[2], folosită în două variante de *dialog fictiv*: ori prin enumerarea sistematică a contraargumentelor adversarului în forma *întîiu*, *al doile...*, urmată de argumentaţia proprie, ori chiar în forma *Întrebare...* şi *Răspuns...*

În fine, când substratul este unul al declaraţiilor politice ferme, de adeziune la ideea supremaţiei puterii statale (în ultimele capitole ale Titlului II), sau al delimitării clare a puterilor luate în discuţie (în toate capitolele care au rămas sub Titlurile III şi IV, în acesta din urmă tratând despre soboare), tonul polemic scade din intensitate, se modifică şi are următoarele valenţe: *sobrietate*, este *explicativ*, uneori, *constatativ*, când se aduc la lumină aspecte de domeniul evidenţei. Şi în acest caz se poate vorbi de o *funcţie pedagogică de popularizare* a discursului.

4. Concluzii

Aşadar, reprezentativitatea *Procanonului* pentru genul polemic a, dar nu numai, este asigurată şi de faptul că, aşa cum am menţionat deja, acest text conţine germenii polemici –

[1] Demonstraţie pe baza unor povestiri ilustrative.
[2] Combaterea (contra)argumentelor punct cu punct.

BDD-A23618 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

ideologici şi formali (ca tehnică) – ai tuturor operelor viitoare ale lui P. Maior, dar se constituie şi într-o bijuterie a genului, model pentru generațiile următoare.

Fiind un text declarat polemic, armătura ideologică transpare explicit. Adâncimea acestui infradiscurs față de structura de suprafață a discursului este una foarte mică. Sub învăluirea unei dispute teologice, acest infradiscurs aduce adesea în conştiința cititorului ideile-forță ale întregii intelectualități ardelene, prin care se aspira la emanciparea națională.

În lumina panpedagogismului care i-a animat pe toți reprezentanții Şcolii Ardelene, *Procanonul* prezintă şi el, ca toate celelalte texte ale Şcolii Ardelene un metadiscurs didactic, chiar dacă de tip slab (destinatarul fiind difuz şi lipsind un contract didactic), prin strategii discursive specifice.

Depistarea mărcilor retorice argumentative şi persuasiv-tropologice ale realizării acestui tip discursiv, la P. Maior ca şi la alții, cred că este una dintre manierele juste de demonstrație a tezei avansate aici. Am subliniat astfel perfecta adecvare a limbajului la argumentarea propriu-zisă, în corespondență cu demontarea raționamentelor efective, şi pentru a face acum afirmația că Maior este unul din precursorii revirimentului retoricii într-o epocă tranşant antiretorică. Şi mă gândesc la un reviriment autentic, deoarece la Maior figurile retorice nu iau niciodată locul argumentației propriu-zise, ci o completează, scopul autenticei persuasiuni nefiind niciodată uitat.

Bibliografie:

BLAGA, Lucian. *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, Ed. Ştiințifică, 1996

ENE, Ana. *Şcoala Ardeleană şi tipurile ei de discurs – o perspectivă comparatistă*, Braşov, Editura Universității „Transilvania", 2008

JOHNSTONE, H. W. – *Some Reflections on Argumentation*, în „Logique et analyse", 21 – 24/1963

MAIOR, Petru. *Istoria bisericii românilor*, vol. 1 – 2, ediție îngrijită şi studiu introductiv de Ioan Chindriş, Bucureşti, Ed. Viitorul românesc, 1995

MUNTEANU, Romul. *Cultura europeană în epoca luminilor*, ed. integral revizuită şi adăugită, Bucureşti, Ed. Univers, 1974

PALL, Francisc. *Inochentie Micu-Klein*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 1997

PERELMAN, C.; OLBRECHTS-TYTECA, L. *Traité de L'Argumenmtation. La Nouvelle Rhétorique*, Editions de L'Université de Bruxelles, 5e edition, 1992

POPOVICI, Dimitrie. *Studii literare. Literatura română în epoca „luminilor"*, ed. îngr. şi note de Ioana Em. Petrescu, postafță de Aurel Martin, Cluj, Ed. Dacia, 1972

BDD-A23618 © 2009 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)

PROTASE, Maria. „Prefață” la *Petru Maior. Scrieri*, vol 1 – 2, ed. critică alc. de Florea Fugariu, Bucureşti, Ed. Minerva, 1976

PROTASE, Maria. *Petru Maior: un ctitor de conştiinţe*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1973

***. *Şcoala Ardeleană*, vol. 1 – 2, antologie, ediție critică, note, bibliografie şi glosar de Florea Fugariu, Bucureşti, Ed. Minerva, 1983

TUȚESCU, Mariana. *L'Argumentation. Introduction à l'étude du discours*, Ed. Univ. din Bucureşti, 1998

BDD-A23618 © 2009 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 06:10:20 UTC)